

УДК 94(4/9+477)

В.С. БАКИРОВ,

*доктор соціологічних наук, професор, академік
НАН України, ректор Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна*

С.М. КУДЕЛКО,

*кандидат історичних наук, професор
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна*

НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ В ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті аналізується діяльність учених – викладачів та вихованців Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, що стали лауреатами Нобелівської премії, а також тих, хто був членом Нобелівських комітетів або ж номінувався на цю премію. Показано значення наукових шкіл та академічних традицій для появи видатних діячів науки, їхній вплив на наступні генерації викладачів та студентів. Приділено увагу пам'ятним місцям, пов'язаним з Нобелівськими лауреатами, і політиці університету з увічнення цих імен.

Ключові слова: *Нобелівські лауреати, Харківський класичний університет, наукові школи.*

Класичний університет відрізняється тим, що він прагне створити і вдосконалити цілісну і багатовимірну картину всесвіту, охопити всю безліч його проявів і закономірностей науковими теоріями, концепціями, освітніми програмами і напрямками професійної підготовки фахівців.

Світ, у якому живе людина та який у своїй цілісності виступає предметом університетського вивчення й осмислення, має три фундаментальних виміри:

- а) світ фізичних подій, структур і процесів (можна сказати, фізичний вимір);
- б) світ життя, біологічних явищ, об'єктів і систем (біологічний вимір);
- в) світ суспільного життя, соціальних, економічних, культурних та інших структур і відносин (суспільний вимір буття).

І, безумовно, справжній класичний університет намагається охопити дослідженнями і викладанням усі ці три фундаментальних виміри реальності.

Глибоко символічно, що три великих науковці, життя і творчість яких були пов'язані з Харковом і Харківським університетом, удостоєні найвищої наукової нагороди – Нобелівської премії за дослідження у кожному з цих вимірів. Це біолог Ілля Ілліч Мечников, фізик Лев Давидович Ландау, економіст Семен Абрамович Кузнець.

Саме на честь цих видатних діячів науки перед входом до університету встановлено скульптурний комплекс – як знак вдячної історичної пам'яті, символ глибокої пошани до науки, як надихаючий стимул для нових поколінь науковців у подоланні найвищих вершин наукового пізнання. Каразінський університет по праву пишається досягненнями цих непересічних представників університетської спільноти, тим більше, що саме в Харкові було закладено фундаментальне підґрунтя їхніх подальших наукових звершень.

Ілля Ілліч Мечников народився 3 (15) травня 1845 року в селі Іванівка Куп'янського повіту Харківської губернії (тепер Дворічанський район Харківської області) у дворян-

ській родині. Дитячі роки він провів у родинному маєтку в сусідньому селі Панасівка (тепер Мечникове). Окрім Іллі, в родині було ще четверо дітей – троє синів і одна донька. Серед них найбільшої слави зажив Лев Ілліч Мечников (1838–1888) – вихованець Харківського університету, географ, соціолог, громадський діяч, один з основоположників соціо-природничого підходу до аналізу світової історії, учасник національно-визвольної боротьби італійського народу (ад'ютант Д. Гарібальді), викладач Токійського університету та Невшательської академії (Швейцарія) [2].

Освіту І.І. Мечников розпочав у Другій харківській гімназії, яка вважалася одним із найкращих середніх навчальних закладів Слобожанщини у другій половині XIX ст. Її випускниками (а в подальшому – і вихованцями Харківського університету) були такі знані діячі освіти, науки та культури, як Максим Максимович Ковалевський¹ (1851–1916) – правознавець і соціолог, що стояв біля витоків вітчизняної соціологічної науки; Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) – економіст, автор фундаментальних праць з політекономії, один з фундаторів та учасник першого основного складу ВУАН; Владислав Петрович Бузескул (1858–1931) – історик-антикознавець, академік ВУАН та АН СРСР, почесний голова історико-етнологічного відділу Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства; Микола Віталійович Лисенко (1842–1912) – композитор, основоположник класичної української музики, автор духовного гімну українського народу («Боже, великий, єдиний, нам Україну храни...»); Генріх Іполитович Семирадський (1843–1902) – живописець, один з найскравіших представників пізнього академізму в європейському мистецтві, член багатьох Академій мистецтв у різних державах світу та ін.

І.І. Мечников з дитячих років мав непересічні інтелектуальні здібності й феноменальну пам'ять, виявляв інтерес до природничих наук. Починаючи з шостого класу гімназії, він відвідував лекції у Харківському університеті та працював у лабораторії фізіолога Івана Петровича Щелкова² (1833–1909). Ще в юному віці він устиг зробити свої перші кроки в науці, займаючись вивченням прісноводних інфузорій і виклав свої спостереження у статті, що була опублікована у науковому часописі Московського товариства дослідників природи.

Закінчивши у 1862 р. гімназію із золотою медаллю, І.І. Мечников вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. А вже через два роки 19-річний юнак екстерном склав іспити з усієї університетської програми, розрахованої на чотири роки. Після отримання диплома він, за сприяння славного хірурга, почесного члена Харківського університету Миколи Івановича Пирогова (1810–1881), був зарахований стипендіатом Міністерства народної освіти і виїхав до Німеччини. Він проходив наукове стажування в університетах Гіссена, Геттінгена і Мюнхена (працював під керівництвом відомих зоологів і систематиків Рудольфа Лейкарта (1822–1898), Карла фон Зібольда (1804–1885) та ін.), досліджував ембріологію в Італії, де співпрацював із зоологом Андрієм Онуфрійовичем Ковалевським (1840–1901) [8 та ін.].

У 1867 р. І.І. Мечников повернувся до Петербурга, де захистив магістерську, а вже наступного року – і докторську дисертації. Він обійняв посаду приват-доцента Петербурзького університету, а в 1870 р. (у 25-річному віці) був обраний професором зоології та порівняльної анатомії Новоросійського університету в Одесі³. У 1882 р. на знак протесту проти політики царського уряду в царині освіти він вийшов у відставку та виїхав до Італії. У 1886 р. він повернувся до Одеси з тим, щоб очолити новостворену бактеріологічну станцію (Бактеріологічний інститут) – другу у світі та першу в Російській імперії установу, метою якої була боротьба з інфекційними захворюваннями.

Уже в 1887 р. І.І. Мечников був змушений покинути батьківщину. Вчений переїхав до Парижа, де познайомився зі світилами світової мікробіології Робертом Кохом

¹ У 1912 р. М.М. Ковалевський був висунутий на здобуття Нобелівської премії миру.

² Протягом 1884–1890 рр. І.П. Щелков обіймав посаду ректора Харківського університету.

³ У 1945 р. Одеському університету було присвоєно ім'я І.І. Мечникова.

(1843–1910) і Луї Пастером (1822–1895). Останній запропонував йому посаду завідувача лабораторії у своєму інституті. І.І. Мечников прийняв цю пропозицію і віддав роботу в Інституті Пастера 28 років. З 1905 р. він обіймав посаду заступника директора цієї установи.

Незважаючи на постійне проживання у Франції, І.І. Мечников не поривав зв'язків з рідною країною: неодноразово відвідував її, приймав на стажування багатьох вчених з Російської імперії [7; 8 та ін.]. Серед тих, хто підвищував свою кваліфікацію у Парижі під керівництвом І.І. Мечникова, були і вихованці Харківського університету (наприклад, Віктор Іванович Недригайлов (1865–1923) – один з фундаторів Бактеріологічного інституту в Харкові та ін.).

І.І. Мечников став автором багатьох праць у галузі біології і медицини. Він та його колеги створили потужне підґрунтя для зародження і розвитку еволюційної ембріології, експериментальної морфології, порівняльної патології, геронтології. Він доклав багато зусиль для розробки біологічних засобів боротьби із сільськогосподарськими шкідниками, долучився до створення пробіотиків – лікувальних препаратів на основі живих бактеріальних культур. Однак найбільшу славу вченому принесло винайдення у 1882 р. явища фагоцитозу – процесу активного захоплення і поглинання живих клітин і неживих часточок одноклітинними організмами або спеціальними клітинами (фагоцитами). Фагоцитоз є однією із захисних реакцій організму, зокрема під час запалення.

І.І. Мечников став основоположником фагоцитарної теорії імунітету, доводячи, що механізм фагоцитозу відіграє провідну роль у функціонуванні імунної системи. Однак ця теорія знайшла не лише прихильників, але і критиків. У 1891 р. німецький бактеріолог Пауль Ерліх (1854–1915) висунув гуморальну теорію імунітету, сутність якої зводилася до визнання захисної дії бактерицидних речовин плазми і лімфи.

Між апологетами цих двох теорій точилися гострі дискусії упродовж багатьох років. Зрештою, у 1908 р. Нобелівський комітет виніс рішення присудити премію в галузі фізіології і медицини спільно І.І. Мечникову та П. Ерліху за їхній внесок у вивчення імунітету [4]. Протягом ХХ – початку ХХІ ст. послідовники цих двох учених продовжували проводити дослідження, які давали нові експериментальні підтвердження фагоцитарної і гуморальної теорій (зокрема фагоцитарна теорія І.І. Мечникова уже в наш час набула розвитку в працях Чарльза Дженуея, Жюля Хофманна, Руслана Меджитова та інших учених). А на початку ХХІ ст. було доведено справедливості обох теорій імунітету, які доповнюють одна одну.

Дослідження І.І. Мечникова зробили прорив у медицині та біології кінця ХІХ – початку ХХ ст. і дали початок розвитку імунології як нового напрямку медичної науки. Його праці й сьогодні значною мірою продовжують впливати на розвиток науки в усьому світі. Заслуги цього вченого були визнані ще за життя: він був обраний академіком Петербурзької АН, членом-кореспондентом Академії природничих наук у Філадельфії, Бельгійської академії наук, літератури і мистецтва у Брюсселі, почесним членом Імператорської Академії наук у Відні, почесним доктором Кембриджського університету, членом Французької академії медицини, Шведського медичного товариства і багатьох інших наукових товариств. І.І. Мечникову було відзначено медаллю Коплі – найвищою нагородою Лондонського королівського товариства [3 та ін.].

Заслуги видатного біолога були відзначені і в його Alma Mater та рідному місті. І.І. Мечников входив до числа почесних членів Товариства дослідників природи, яке діяло при університеті, а в 1916 р. його було обрано почесним доктором Харківського університету. Харківський НДІ мікробіології та імунології, біля витоків якого стояли учні і послідовники І.І. Мечникова, носить ім'я вченого. У Харкові на його честь названо вулицю та встановлено пам'ятник та меморіальні дошки.

Лев Давидович Ландау народився 9 (22) січня 1908 р. в Баку в родині службовців. Дуже рано він виявив хист до занять фізикою і математикою. Вищу освіту Л.Д. Ландау

здобув у Бакинському і Ленінградському університетах (закінчив Ленінградський університет у 19 років, а у 18-річному віці опублікував свою першу наукову працю). Після закінчення аспірантури був відправлений у наукове відрядження до Західної Європи, проходив стажування у Німеччині, Швейцарії, Англії та інші країнах. Він зустрічався і спілкувався з такими корифеями науки, як Вайнер Гейзенберг (1901–1976), Нільс Бор (1885–1962), Вольфганг Паулі (1900–1958) та ін. Особливо плідною була співпраця Ландау з видатним фізиком-теоретиком Нільсом Бором у Копенгагені. Л.Д. Ландау вважав Н. Бора своїм учителем, а останній його – своїм найкращим учнем [4].

Молодим, але вже відомим у науці вченим у 1932 р. Л.Д. Ландау прибув до Харкова (тоді – столиці України) і розпочав роботу в Українському фізико-технічному інституті [12]. Науковець очолював теоретичну групу дослідників. Паралельно він займався викладацькою роботою в Харківському механіко-машинобудівному інституті (так тоді називався Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»), а у 1935 р. був запрошений завідувати кафедрою експериментальної фізики Харківського державного університету. З нашим університетом ще до Ландау були пов'язані імена багатьох видатних фізиків – теоретиків і експериментаторів (Микола Дмитрович Пильчиков (1857–1908), Торічан Павлович Кравець (1876–1955), Дмитро Дмитрович Іваненко (1904–1994) та ін.). Деякі колеги і друзі Л.Д. Ландау в харківський період його життя також вчилися або ж викладали в ньому, серед них – Леонід Федорович Верещагін (1909–1977), Лев Васильович Шубніков (1901–1937), Ісак Якович Померанчук (1913–1966) та ін. [13].

Перебування Л.Д. Ландау в Харківському університеті було недовгим, але саме в цей період він почав здійснювати свої грандіозні задуми зі створення фундаментального курсу теоретичної фізики, формування власної наукової школи, а також заснування спеціалізованого наукового видання з теоретичної фізики й організації міжнародних наукових форумів.

Видатні інтелектуальні здібності молодого вченого, його феноменальна ерудиція, рідкісне поєднання особистих якостей (принциповість, справедливість, товарицькість та ін.) призвели до того, що навколо нього у Харкові та в університеті згуртувалась талановита молодь, яка згодом стала гордістю науки. Саме тут почав складатися його відомий теоретичний мінімум, який за весь час змогли скласти всього 43 особи (за 28 років!). Ті фізики, які успішно пройшли це випробування, стали ядром його фізичної школи – однієї з найвідоміших у світі.

У Харкові науковець задумав написати і приступив до здійснення капітального видання – «Курсу теоретичної фізики». Ця семитомна праця, над якою вчений працював протягом багатьох років, була перекладена сімнадцятьма мовами і визнана однією з найкращих у світі. Під час роботи Л.Д. Ландау в Харкові сюди приїздили найвідоміші фахівці з усього світу (серед них – Н. Бор, В. Вайскопф, В. Паулі, Р. Пайерлс та ін.). Учений виступав за розвиток широких зв'язків із зарубіжними науковцями і вважав, що необхідно створити теоретичний журнал з фізики, в якому публікувалися б найкращі статті вітчизняних авторів, з якими могли познайомитися колеги з інших країн. Варто зазначити, що саме в Харківському університеті він зустрів свою майбутню дружину, випускницю хімічного факультету Конкордію Дробанцеву [1].

У 1937 р. учений переїхав до Москви, де і працював до кінця життя. Однак посіяне ним насіння проросло в наукових школах його учнів, перш за все Олександра Ілліча Ахієзера (1911–2000) та Іллі Михайловича Ліфшиця (1917–1982) [13]. І.М. Ліфшиць у 1969 р. змінив свого вчителя на посаді керівника теоретичного відділу в Інституті фізичних проблем АН СРСР.

І сьогодні в Харківському національному університеті працюють учні учнів геніального фізика, які з гордістю говорять, що належать до школи Ландау. Висока планка викладання фізики у Харківському університеті зберігається і в наш час. В університеті діє чотири факультети фізичного профілю, а їхні студенти традиційно здобувають перемоги на всеукраїнських і міжнародних олімпіадах і конкурсах.

Особливістю Л.Д. Ландау було те, що він поєднав у своїй науковій діяльності такі якості, як простота і лаконічність викладання, досконале володіння математичним апаратом, найвищий ступінь узагальнення. Необхідно відзначити, що Ландау, безсумнівно, був видатним педагогом. Йому дійсно вдалося реалізувати свій план – відібрати найбільш здібних студентів і аспірантів, надихнути і спрямувати їх у потрібному напрямку, підтримати таланти, допомогти їм розкритися. Вчений, звертаючись до молоді, говорив: «Наука, як і море, вимагає самозречення». Ми можемо з повною підставою стверджувати, що як талановитий викладач і педагог Л.Д. Ландау сформував у Харкові.

Навколо імені будь-якої видатної людини складається велика кількість різноманітних міфів і легенд. Це закономірно і свідчить про інтерес до цих особистостей. Існують такі апокрифи і навколо постаті Л.Д. Ландау – наприклад, розповіді про те, що він був звільнений з Харківського університету ректором і т. д. Ландау не був звільнений, та й за законами того часу ректор не мав права звільнити завідувача кафедри. Наявність чималої кількості легендарних звісток також є непрямым свідченням уваги оточуючих до геніального вченого.

На честь Л.Д. Ландау було названо багато формул, відкритих ним ефектів та інших фізичних явищ (діамагнетизм Ландау, квантування Ландау, полюс Ландау, рівні Ландау та ін.) [3]. Він був обраний членом багатьох зарубіжних наукових академій і товариств, удостоєний високих урядових нагород. У 1962 р. він отримав Нобелівську премію з фізики за піонерські дослідження з теорії конденсованих середовищ і особливо рідкого гелію.

Харківський університет ніколи не забував свого видатного професора. На його честь проводяться конференції та семінари, про нього написані статті і книги, серед яких особливо цінність мають спогади тих, хто його знав і співпрацював з ним. У 2014 р. в університеті з метою популяризації фізичної науки серед населення і, перш за все, молоді, був відкритий ЛандауЦентр. У Харкові ім'я Л.Д. Ландау увічнене в топоніміці і меморіальних дошках.

Семен Абрамович Кузнець (у деяких англомовних версіях його ім'я пишеться як Саймон Сміт) народився 17 (30) квітня 1901 р., як вважають, у білоруському місті Пінськ (за іншими даними – у Харкові). Пізніше сім'я переїхала в Україну, до Харкова, де вчений продовжив навчання [9]. У різних джерелах вказується, що С.А. Кузнець здобув вищу освіту в Харківському університеті або Харківському інституті народного господарства [4]. На нашу думку, в даному випадку доцільно вести мову саме про класичний університет, оскільки Інститут народного господарства був створений на базі юридичного факультету Харківського університету та Харківського комерційного інституту. Серед тих, хто читав лекції С.А. Кузнецю у ХІНГ, всі (крім одного), були викладачами університету [5].

Крім того, не варто відкидати припущення про те, що майбутній відомий економіст міг навчатися одночасно і в Харківському університеті, і в Інституті народного господарства. Така практика була у той час широко розповсюдженою. Наприклад, знаменитий композитор І.О. Дунаєвський, ровесник Кузнеця, в ті ж роки деякий час навчався на юридичному факультеті Харківського університету і одночасно – в Харківській консерваторії. Як би там не було, в офіційній автобіографії, яку він написав для Нобелівського комітету, він зазначив, що свою університетську освіту почав у Харкові. В цьому ж місті, вийшла його перша праця «Грошова заробітна плата робітників та службовців фабрично-заводської промисловості м. Харкова в 1920 році» (у збірнику «Матеріали по статистиці праці на Україні»). У цей період майбутньому метру економічної науки виповнилося 20 років.

Харківський університет пишається своїми економістами, серед яких такі видатні наукові сили, як Йосип Матвійович Ланг (1775–1820), Григорій Матвійович Цехановецький (1833–1889), Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) та ін. За часів, коли тут навчався С. Кузнець, в ньому викладали такі знамениті вчені, як

Володимир Фавстович Левитський (1854–1939), Олексій Миколайович Анциферов (1867–1943), Петро Іванович Фомін (1873–1936), Володимир Михайлович Гордон (1871–1926) та ін. [6]. Економічна наука була на підйомі, вона все більше привертала увагу молоді, проходила її швидка інституалізація. Коли після низки реформ у 1933 р. був відтворений Харківський (тоді столичний) університет, у ньому було відкрито й економічний факультет. Згодом з університетом було пов'язане життя таких знаменитих економістів, як Олексій Матвійович Румянцев (1905–1993), Овсій Григорович Ліберман (1897–1981), Прокіп Іванович Верба (1919–1988) та ін. [5].

С.А. Кузнець у 1922 р. емігрував спочатку до Польщі, а потім переїхав до США, де на нього найбільший вплив справив його учитель у Колумбійському університеті, лауреат Нобелівської премії Уеслі Клер Мітчелл (1874–1948). У Сполучених Штатах Америки розгорнулася основна наукова діяльність С.А. Кузнеця, яка принесла йому світову славу [2]. На відміну від, наприклад, теоретика Ландау, Кузнець був ученим-практиком. Він провів велику кількість емпіричних досліджень, на основі яких зробив деякі ґрунтовні висновки. Особливу увагу він приділяв циклам в економіці, а саме чергуванню швидкого і повільного зростання національного доходу і технічного прогресу, яке охоплює два десятиліття. У результаті за цим явищем у науці закріпилося найменування «цикл Кузнеця» [14].

С.А. Кузнець був президентом Американської економічної асоціації, почесним доктором Гарвардського та багатьох інших університетів. Він був головою так званого «проєкту Фалька» з економічного розвитку Ізраїлю. Цей проєкт сприяв перетворенню країни на високорозвинену державу [11 та ін.].

Аналіз біографій Нобелівських лауреатів, чие життя і діяльність були пов'язані з Харківським університетом, спонукає до певних умовиводів. По-перше, всі Нобелівські лауреати мали не лише безпосередніх учителів, визначних учених, але і належали до сформованих наукових шкіл. По-друге, всі вони були тісно пов'язані з європейською та світовою наукою. По-третє, їхні дослідження відкрили дорогу новим, перспективним напрямам, а їхні учні досягли значних висот у науці. Наприклад, серед учнів С.А. Кузнеця, двоє стали лауреатами Нобелівської премії. Представник школи Л.Д. Ландау – О.О. Абрикосов – також отримав Нобелівську премію, а, розвиваючи ідеї І.І. Мечникова, 10 вчених з різних країн стали її лауреатами.

Але не тільки номінанти високої наукової нагороди пов'язують Харківський університет з Нобелівською премією. Серед викладачів і випускників *Alma Mater* були члени Нобелівських комітетів і його кореспонденти. Багато професорів та випускників Каразінського університету виступали експертами Нобелівських комітетів: Микола Петрович Трінклер (1876–1957), Олексій Андрійович Івакін (1893–1942), Ілля Львович Кричевський (1885–1939) та ін.

Вихованці університету та його професори були неодноразово номіновані на цю престижну премію. Серед них – соціолог Максим Максимович Ковалевський (1851–1916), біохімік Олександр Володимирович Палладін (1885–1972), письменник Олесь Гончар (1918–1995) та ін. [2 та ін.].

Багато разів професори університету висували на здобуття Нобелівської премії видатних діячів науки та літератури, борців за мир. Наприклад, Лев Юліанович Лазаревич-Шепелевич (1863–1909) рекомендував відому польську письменницю Елізу Ожешко (1841–1910), Георгій Володимирович Фольборт (1885–1960) — академіка Леона Абгаровича Орбелі (1882–1958) та ін.

Члени корпорації Харківського класичного університету багатьма, у т. ч. родинними, дружніми й іншими узами були пов'язані з когортою Нобелівських лауреатів. Потрібно зазначити, що старший брат видатного письменника Івана Буніна – Юлій Олексійович Бунін (1857–1921), випускник фізико-математичного факультету університету, вплинув на нього значною мірою. Професор-картограф Микола Миколайович Байер (1886–?) був дідом видатного фізика, лауреата премії 2010 року Андрія Гейма (1958 р. н.).

Не можна не сказати й про лауреатів премії – почесних докторів Харківського університету. Крім уже згаданого нами І.І. Мечникова, цієї високої нагороди були удостоєні Камілло Гольджи (1843–1926) та Даніел Гайдушек (1923–2008) [10]. Почесним членом Харківського товариства дослідників природи при Харківському університеті з 1923 р. був лауреат Нобелівської премії миру Ф. Нансен.

Багато Нобелівських лауреатів відвідували Харківський університет, були знайомі з дослідженнями наших учених. Серед них – Фрітьоф Нансен (1861–1930), Ірен (1897–1956) та Фредерік (1900–1958) Жоліо-Кюрі, Нільс Бор (1885–1962), Поль Дірак (1902–1984), Поль Ланжевен (1872–1946) та ін.

Звісно, соціально-політичний клімат у нашій країні, взаємини з представниками світової науки у ХХ ст. не завжди були безхмарними. Усе це вплинуло на інтенсивність вручення премії представникам Харківського університету. Сьогодні, коли ми входимо у світову наукову спільноту, праці харківських учених стають все більш відомими у всьому світі. Вважаємо, що не помилимося, висловивши припущення про те, що й у майбутньому зі стін Alma Mater виходитимуть нові Нобелівські лауреати.

Список використаних джерел

1. Бессараб М.Я. Ландау. Страницы жизни / М.Я. Бессараб. – М.: Моск. рабочий, 1990. – 319 с.
2. Вихованці Харківського університету: біобібліогр. довідник / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; автори-укладачі: Б.П. Зайцев, В.І. Кадєєв, С.М. Куделко, Б.К. Мигаль, Ю.Ю. Полякова, С.І. Посохов. – Х.: Авто-Енергія, 2004. – 250 с.
3. Вкарбовані в літопис науки / укл. С.М. Куделко, А.В. Григор'єв. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 208 с.
4. Волянський Ю.Л. Нобелівські лауреати Слобожанщини / Ю.Л. Волянський, І.І. Залобовський, Б.Я. Пугач та ін. – Х.: Факт, 2005. – 296 с.
5. Глушенко В.В. Наукові економічні школи в Харківському університеті / В.В. Глушенко, В.М. Лісовицький. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – 124 с.
6. Економічна наука в Харківському університеті: колективна монографія / кол. авт.; відп. ред. В.В. Глушенко. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 372 с.
7. Мечников И.И. Этюды оптимизма / И.И. Мечников. – М.: Наука, 1988. – 328 с.
8. Мечникова О.Н. Жизнь Ильи Ильича Мечникова / О.Н. Мечникова. – М.; Л.: Государственное издательство, 1926. – 232 с.
9. Московкин В.М. Неизвестный Семён Кузнец: учёба в Харькове / В.М. Московкин // Университеты. – 2010. – № 1. – С. 52–65.
10. Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник / кол. авт.; гол. ред. В.С. Бакіров, відпов. секретар І.К. Журавльова; заст. гол. ред. С.І. Посохов; ред. І.О. Гірка, І.І. Залобовський, В.І. Кадєєв, В.В. Александров, Ю.В. Холін. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 356 с.
11. Сергійчук В. Семен (Саймон) Кузнец (30.01.1901 – 10.07.1985): [відом. економіст, уродженець Харкова] / В. Сергійчук // Що дала Україна світові. – К., 2008. – С. 166–167.
12. Толок В.Т. Физика и Харьков / В.Т. Толок, В.С. Коган, В.В. Власов. – Х.: Тимченко, 2009. – 408 с.
13. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / В.С. Бакіров, В.М. Духопельников, Б.П. Зайцев та ін.; Худож.-оформлювач І.В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
14. Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. Экономический факультет за 80 лет со дня основания / сост.: А.И. Давыдов, С.М. Куделко, М.В. Проценко. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2013. – 88 с.

References

1. Bessarab, M.Ya. (1990). *Landau. Stranitsyi zhizni* [Landau. Pages of life]. Moscow, Moskovskiy rabochiy, 319 p.

2. Zaytsev, B.P., Kadyeyev, V.I., Kudelko, S.M., Myhal', B.K., Polyakova, Yu.Yu., Posokhov, S.I. (2004). *Vykhovantsi Kharkivs'koho universytetu. Biobibliografichnyy dovidnyk* [Alumnus of Kharkiv University. Biobibliographical handbook]. Kharkiv, Avto-Enerhiya, 250 p.
3. Kudelko, S.M., Hryhor'yev, A.V. (2009). *Vkarbovani v litopys nauky* [Engraved in the annals of science]. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 208 p.
4. Volyans'kyu, Yu.L., Zalyubovs'kyu, I.I., Puhach, B.Ya. (2005). *Nobelivs'ki laureaty Slobozhanshchyny* [Nobel laureates from Slobozhanshchyna]. Kharkiv, Fact, 296 p.
5. Hlushchenko, V.V., Lisovyts'kyu, V.M. (2009). *Naukovi ekonomichni shkoły v Kharkivs'komu universyteti* [Economic scientific schools in Kharkiv University]. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 124 p.
6. Hlushchenko, V.V. (ed.). (2013). *Ekonomichna nauka v Kharkivs'komu universyteti* [Economic science in Kharkiv University]. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 372 p.
7. Mechnikov, I.I. (1988). *Etyudy optimizma* [Optimistic issues]. Moscow, Nauka, 328 p.
8. Mechnikova, O.N. (1926). *Zhizn Ili Iliche Mechnikova* [Life of Ilya Mechnikov]. Moscow, Leningrad, State Publishing, 232 p.
9. Moskovkin V. *Neizvestnyy Semen Kuznets: ucheba v Kharkove* [Unknown Simon S. Kuznets: studies in Kharkiv]. *Universytety* [Universities], 2010, no. 1, pp. 52–65.
10. Bakirov, V.S. (ed.) (2015). *Pochesni chleny Kharkivs'koho universytetu. Biohrafichnyy dovidnyk* [Honorary members of Kharkiv University. Biographical handbook]. Kharkiv, V. N. Karazin Kharkiv National University, 356 p.
11. Serhiychuk, V. (2008). Semen (Saymon) Kuznets' (30.01.1901 – 10.07.1985) [Simon S. Kuznets (30.01.1901 – 10.07.1985)]. *Shcho dala Ukrayina svitovi* [What Ukraine gave to the world]. Kyiv, Serhiychuk, pp. 166–167.
12. Tolok, V.T., Kogan, V.S., Vlasov, V.V. (2009). *Fizika i Kharkov* [Physic and Kharkiv]. Kharkiv, Timchenko, 408 p.
13. Bakirov, V.S. (ed.) (2004). *Harkivs'kyj nacional'nyj universytet im. V.N. Karazina za 200 rokiv* [V.N. Karazin Kharkiv National University on 200 years]. Kharkiv, Folio, 750 p.
14. Davydov, A.I., Kudelko, S.M., Protsenko, M.V. (2013). *Kharkovskiy natsionalnyy universitet imeni V.N. Karazina. Ekonomicheskyy fakultet za 80 let so dnya osnovaniya* [V.N. Karazin Kharkiv National University. Faculty of Economics on 80 years since foundation]. Kharkiv, V.N. Karazin Kharkiv National University, 88 p.

В статті аналізується діяльність учених – преподавателей и воспитанников Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, которые стали лауреатами Нобелевской премии, а также тех, кто был членом Нобелевских комитетов или же номинировался на эту премию. Показано значение научных школ и академических традиций для появления выдающихся деятелей науки, их влияние на последующие поколения преподавателей и студентов. Уделено внимание памятным местам, связанным с Нобелевскими лауреатами, и политике университета по увековечиванию этих имён.

Ключевые слова: *Нобелевские лауреаты, Харьковский классический университет, научные школы.*

The present paper deals with the analysis of activity of professors and alumnus of V.N. Karazin Kharkiv National University who have been Nobel laureates, members of Nobel committee and nominee for this prize. Significance of scientific schools and academic traditions for emergence of famous scientists in this University was explored. Influence these factors at next generations of lecturers and students were observed. Places of memory that connect with Nobel laureates and University perpetuation policy were described.

Key words: *Nobel laureates, Kharkiv classical University, scientific schools.*

Одержано 7.07.2016.